

Лариса Моїсеєнко

Православна церква в Україні на ниві благодійності: історія та сучасність

Larisa Moiseenko

Orthodox Church in Ukraine in the field of charity: history and modernity

This article attempts to analyze trends charitable activities of the Orthodox Church in the First World War and military conflict of 2014 in Ukraine. The author of the factors that contributed to or prevented implementation of this activity. Attention is paid to the value of philanthropy as one of the activities of the Church, which is able to consolidate Ukrainian society.

Keywords: Charity Orthodox Church, parish guardianship, АТО, the Holy Synod, eparchy,, Spiritual Consistory

Проаналізовано напрямки благодійної діяльності Православної Церкви в роки Першої світової війни та військового конфлікту 2014 р. в Україні. Автором визначено фактори, що сприяли або заважили здійсненню цього виду діяльності. Придільена увага значенню благодійності як одного з видів діяльності Церкви, що здатен консолідувати українське суспільство.

Ключові слова: благодійність, Православна Церква, парафіяльні опікувства, АТО, Священний Синод, єпархія, Духовна консисторія

Благодійна діяльність є найдавнішою християнською й гуманістичною традицією.

Христос заповідав своїм послідовникам любов до ближніх, яку слід виявляти в земній допомозі, милостині, втішанні (Мф. 6, 1- 4). Апостоли збирали пожертви для Єрусалимської Церкви (зокрема ап. Павло). Святі отці (Св. Іоан Златоуст, Василій Великий) у своїх творах закликали до милосердя та добрих справ. Безліч реальних прикладів добродійності відображено в життях святих та церковній історії.

З утвердженням християнства та заснуванням церковної організації опікування знедолених і немічних поступово стає цілеспрямованою діяльністю церкви. Священнослужителі перетворюються на рушійну силу благодійності. А сама благодійність стає нормою для справжнього християнина, утіленням його найкращих чеснот, засадою християнської моралі. У середні віки та нові часи церква й, зокрема, монастирі стають центрами соціальної допомоги знедоленим і неможливим. На церкву покладаються основні функції: забезпечення нужденних грошима й натуральними продуктами (милостиня), лікування, навчання та виховання. Через благодійність

духовенство будувало зв'язки з паствою, перетворюючи церкву на могутній консолідуючий чинник, що ставала носієм суспільної моралі та культурного прогресу українського народу.

Найбільша потреба в допомозі та підтримці виникає під час трагедій, війн та соціальних зрушень. Так було в роки Першої світової війни, що стала трагедією для українського народу, оскільки одразу після початку війни українські землі перетворилися на театр бойових дій або прифронтову зону між російською армією та військами австро-німецького блоку. Так сталося і в 2014 році, коли в Україні розпочався озброєний конфлікт.

Метою цієї статті є визначення напрямків та результативності благодійної діяльності Православної Церкви та факторів, що сприяли або заважали здійсненню цього виду діяльності в роки Першої світової війни та в роки військового конфлікту 2014 р. в Україні.

Історіографія церковної благодійності в роки Першої світової війни представлена науковими публікаціями С. І. Поляруш¹, О. М. Донік², А. В. Степаненко³, О. В. Івасишиної⁴, О. В. Кравченко⁵, які головну увагу приділяють загальній історії благодійності в Україні кінця XIX – початку XX ст., висвітлюють пріоритетні її напрямки в діяльності Православної Церкви, громадських організацій і товариств. Формування громадянської церкви в сучасній Україні та аналізу її діяльності присвячено дослідження О.Горкуши, Л.Филипович⁶ та інших дослідників.

Слід відзначити, що форми церковної благодійності (матеріальної і моральної) не втратили соціального значення, є запотребуваними в суспільстві, особливо у трагічні часи для народу, оскільки формальні державні структури не в змозі реагувати на запити суспільства. Крім того, сьогодні, через благодійність як один з напрямків роботи, для церкви відкривається можливість повернути свій авторитет, об'єднати українців спільною метою побудови гідного Майбутнього України на підставі вищих духовних цінностей та релігійно-національних ідеалів. Тому дослідження церковної благодійності (як одного з напрямків діяльності церкви), аналіз форм роботи та її результативність знову викликають інтерес у науковців, вимагають переосмислення та узагальнення.

Початок Першої світової війни викликав небачений до того часу підйом громадської благодійності. Поряд зі світськими організаціями на ниві добротності працювала і Православна Церква.

Благодійна діяльність Православної Церкви в період Першої світової війни здійснювалася в таких напрямках: турбота про сім'ї солдатів, призваних на фронт; допомогу пораненим воїнам; збір коштів на військові потреби; надання допомоги постраждалим Галичини, Чорногорії, Сербії та

іншим районам, охопленим війною; організація притулків для дітей солдатів; піклування про біженців.

20 липня 1914 р. Священний Синод визначив завдання для духовенства в роки війни. Серед першочергових називали матеріальну допомогу сім'ям солдатів, що пішли на фронт. Для цього було запропоновано створити «парафіяльні опікунські ради про сім'ї осіб, що перебували у війську». В опікунські ради, як правило, входили парафіяльний священик і церковний староста. Члени рад вели підрахунок солдатських сімей, з'ясовували їх матеріальне становище, займалися розподілом допомоги. Кошти опікунської ради формувалися за рахунок пожертвувань, зібраних в парафії, асигнувань з церковних сум, внесків від духовенства.

Парафіяльні опікунства кожні півроку відправляли фінансові звіти місцевому благочинному, який, у свою чергу, звітував до місцевої духовної консисторії про витрати і прихід грошових коштів на благодійність⁷.

Так, за звітами отця протоієрея П. Щербини, який очолював Маріупольську опікунську раду при Соборній Харлампіївській церкві, відомо, що за 1914–1916 роки в розпорядженні ради було 2152 крб. 78 коп. Із зібраної суми було витрачено на сімейства запасних воїнів – 1.809 крб. 83 коп.; на Червоний хрест – 276 крб. 73 коп.; відправлено голодуючим – 66 крб. 22 коп.⁸.

Заклик до створення опікунських рад знайшов відгук в єпархіях країни. Вже до початку лютого 1915 р. в Російській імперії було відкрито 26.787 парафіяльних опікунських рад, які надали допомогу на суму в розмірі 1.211.194 крб. З цих коштів солдатські сім'ї отримали 124.114 крб.

У цей же період в Катеринославській губернії працювало 546 опікунських рад, які надали допомогу 12.746 солдатським сім'ям у розмірі 18.870 крб. 63 коп.⁹.

Крім грошової допомоги, солдатські сім'ї отримували допомогу продовольчими та промисловими товарами. Так, за перший період 1915 р. з церковних сум і пожертвувань було виділено коштів на загальну суму 58.556 крб. З них на потреби війни було переведено 3.167 крб.; з пожертвуваних коштів – готівкою 41.840 крб.; речами (одяг, продовольчі товари) – 13.548 крб. 94 коп.

Загалом з початку війни була визначена окрема стаття – «для лікування хворих і поранених воїнів» і духовенство кожній єпархії щомісяця вносило для цієї мети кошти, які склалися з:

а) 5% (або 2%) з валового прибутку церков і по 2% із загальної прибутку духовенства, включаючи плату;

б) кошти, зібрані з парафіян парафіяльними опікунськими радами;

в) частина обов'язкового 3%-ного внеску, відрахованого з платні викладачів і службовців духовно-навчальних закладів на потреби війни і одноразові пожертви від учнів. Наприклад, корпорація Маріупольського духовного училища відраховувала щомісяця 50 крб.

г) посильні внески від законовчителів, вчителів та учнів ЦПШ, службовців церковно-шкільної справи. Протягом першого року війни на ці кошти існували 7 лазаретів на 111 місць по всій Росії.

д) пожертвування від приватних осіб, монастирів.

Крім того, священнослужителі Катеринославської єпархії щомісяця перераховували гроші на утримання загону священників (10 осіб), які виконували свої обов'язки на лінії фронту, на утримання лазарету (на 75 місць) для хворих воїнів при Катеринославському єпархіальному училищі. Так, в 1915 році на утримання загону священників була відправлена сума в розмірі 1750 крб. Приблизно така ж сума, в обсязі 1750 крб., була перерахована на лазарет.

У Катеринославі був ще один лазарет при Архієрейському будинку для поранених і хворих солдатів. Цей лазарет був розрахований на 20 місць і існував на кошти, які надходили від духовної семінарії, від церков єпархії, свічкового заводу, ченців. У 1915 році в розпорядження лазарету надійшла сума в розмірі 3907 крб. 90 коп.¹⁰.

Проявляли активність в галузі благодійництва й інші церковні установи. Скажімо, Катеринославська Духовна консисторія за перше півріччя 1915 перерахувала 179 крб. на користь «Міського піклування про сім'ї воїнів запасу» і на підтримку сімей колишніх службовців консисторії, що були мобілізовані – 766 крб. 74 коп. Єпархіальний свічковий завод перерахував 12.000 крб. на військові потреби. Єпархіальне братство Святого Володимира виділило літературу пораненим воїнам на суму 150 крб.¹¹.

Духовні навчальні єпархіальні установи також були залучені до благодійної діяльності. Так, Катеринославська Духовна семінарія виділила на військові потреби 463 крб. 97 коп., а семінаристи підготували подарунки солдатам до Різдва на суму 15 крб. Вчителі Катеринославського єпархіального училища зібрали 199 крб. 93 коп. на потреби війни, для шпиталю Іваненко були зібрані речі та продукти на суму 60 крб. Учениці ж своїми руками виготовили 116 пар білизни, 103 мішки для респіраторів.

Від Маріупольського духовного училища на військові потреби було виділено 331 крб. 99 коп. Крім того, викладачі училища перевели одноденний заробіток у розмірі 41 крб. на користь вчителів-біженців. Семінаристи зібрали грошима – 28 крб. Крім того, 72 предмети письмовим приладдям, 154 аркуші паперу. Біженцям було пожертвовано 10 пар костюмів, 8 сорочок, 40 головних уборів, 44 столових прилади.

Службовці Бахмутського духовного училища виділили 198 крб. 72 коп. з особистого утримання і зібрали 10 крб. пожертвувань¹². У грудні 1915 р. учні училища провели духовно-патріотичний вечір і зібрали пожертвувань на суму 20 крб. на військові потреби¹³.

У ході війни перед суспільством постала ще одна соціальна проблема – забезпечення майбутнього для воїнів-інвалідів. Синод звернувся до православних чоловічих монастирів з пропозицією про створення при них соціальних притулків для воїнів-інвалідів. Метою подібних притулків було не тільки надати проживання або догляд за постраждалими від військових дій, але й їх подальша соціалізація через навчання ремеслу з можливістю подальшого працевлаштування. Нам відомо, що такі притулки з'явилися в містах деяких єпархій. У Катеринославській єпархії притулок для воїнів-інвалідів був відкритий 15 листопада 1916 р. в місті Маріуполі¹⁴.

З 1915 р. в губернії збільшилася кількість біженців, які також не залишилися без уваги Православної Церкви. У Катеринославі був створений Комітет по влаштуванню побуту біженців. Засоби комітету формувалися за рахунок внесків від отців благочинних та пожертвувань різних осіб. Так, в 1915 році отці благочинні передали 1343 крб. 50 коп. в Комітет. Загальна кількість пожертвування склала суму в розмірі 11.932 крб.

Засоби Комітету були витрачені на одяг і взуття біженців – 43.797 крб., продукти харчування – 3.069 крб., посібники – 1.648 крб., перевезення біженців – 220 крб., винаймання квартир – 168 крб., опалення – 128 крб., допомогу іншим єпархіям – 270 крб.¹⁵

Православна Церква брала участь також в організації піклування над дітьми, постраждалими під час війни, а особливо над солдатськими сиротами. Діяльність різних організацій, в тому числі і Православної Церкви з надання допомоги дітям координувало «Загальноросійське опікунство з охорони материнства і дитинства», що знаходилося під керівництвом імператриці Олександри Федорівни.

Одним із спільних проектів Опікунства, церковних організацій та Міністерства народної освіти стало відкриття ясел (дитячих притулків), які працювали протягом сезонних сільськогосподарських робіт. У таких притулках могли перебувати діти до трьох років, в той час, коли їхні матері працювали. Священний Синод у постанові від 8 квітня 1915р. закликав до організації таких притулків дружин і дочок священнослужителів, а також вчителів і учениць різних навчальних закладів, заняття яких скорочувалися під час війни¹⁶.

Контроль над притулками повинні були здійснювати парафіяльні опікунські ради. Але масового відкриття притулків не відбулося через відсутність

достатніх коштів. А втім, Православна Церква, парафіяни, учні духовних закладів надавали посильну допомогу. Здійснювався збір коштів на купівлю одягу, взуття, навчального приладдя, шкільних посібників, організації безкоштовного харчування¹⁷.

Таким чином, на прикладі Катеринославської губернії можна побачити, що в роки Першої світової війни Православна Церква активізувала благодійну діяльність. Агітуючи паству, пояснюючи необхідність пожертвувань, беручи участь особисто і спільно зі своїми сім'ями у зборі коштів та необхідних речей для нужденних, створюючи умови для лікування хворих і поранених воїнів, їх подальшої соціалізації, священнослужителі зіграли велику роль в консолідації суспільства у складний для народу період¹⁸.

Але слід і зазначити, що більшість дослідників звертають увагу на те, що церква недостатньо активно трудилася на ниві милосердя¹⁹. Ефективність благодійної діяльності та конкретна адресна допомога напряду залежала від ентузіазму окремого священнослужителя та відданості своїй справі. Подвижництво духовенства на ниві благодійності скоріш було виключенням з правил, ніж правилом. Перепонами ж для ефективності благодійної діяльності в цей період можна назвати перетворення священника на державного службовця, зростаюча недовіра парафіян до церкви та зниження авторитету пастирів через формальний підхід до здійснення функції «утішників і вчителів», зайнятість священників розв'язанням великої кількості нагальних побутових проблем, низький матеріальний стан як парафіян, так і священнослужителів.

Проте не можемо не відзначити, що благодійність об'єднувала навколо Церкви різні верстви населення, прищеплювала загальнолюдські цінності, була консолідуючим фактором для мирян.

Події 2014 р. стали для українців черговим випробуванням: Майдан, окупація Криму, а згодом конфлікт на сході України. Це рік – великих змін та надій, потягу до гідності та справедливості, одночасно це рік тяжких втрат, болю та горя. В такі часи людина підсвідомо звертається до Бога, починає переосмислювати свою віру та стосунки з Творцем. Цей рік став випробуванням і для Церкви в Україні. За словами Архієпископа Ігоря (Ісіченко), єпарха Харківської і Полтавської Української Автокефальної Православної Церкви: «Революція Гідності подарувала Церкві шанс на реалізацію її справжнього покликання: вести наділене цим даром творіння на зустріч із Творцем. Зустріч у молитві, в таїнствах, а згодом – у вічному житті»²⁰. «Фактично революція в Україні відбулася на базових християнських цінностях» (Олексій Скрипник)²¹. Для Православної Церкви (і не тільки) настала реальна можливість повернутися в публічний простір та подолати

недовіру народу через активну допомогу та зв'язок із паствою, в тому числі і через благодійну діяльність. Церква відповіла на виклики громадськості, що відобразилося у служінні священників і мирян на Майдані, в «духовних сотнях капеланів», у благодійній та духовній допомозі захисникам, постраждалим та біженцям²².

Аналізуючи благодійну діяльність Православної Церкви, можна виділити наступні напрямки:

- звернення до державної влади із закликом щодо припинення кровопролиття і ворожнечі;
- звернення до всіх вірних з проханням посилити молитви за мир в Батьківщині та активно допомагати пораненим, постраждалим, позбавленим житла, а також вимушеним переселенцям;
- збір коштів для гуманітарної допомоги мирним жителям та постраждалим під час військового конфлікту;
- ремонт, переобладнання та оснащення клінічних лікарень та госпіталів;
- співпраця з міжнародними благодійними організаціями;
- визволення військовополонених;
- утримання будинків для проживання вимушених переселенців з Донецької та Луганської областей;
- допомога армії (моральна та матеріальна) (УПЦ КП).

Так, за словами керуючого справами Української Православної Церкви, «Українська Православна Церква надала гуманітарну допомогу, сумарна кількість якої перевищує 500 тонн²³. Крім того, під егідою Української Православної Церкви працює Місія «Милосердя без кордонів», що за період конфлікту збирає та доставляє на Схід України гуманітарної допомоги на суму понад 5 мільйонів гривень, вагою близько 400 тонн. Місія має міжнародний статус та співпрацює з Організацією Об'єднаних Націй.

Наступним напрямком роботи стало визволення військовополонених. Так, 30 грудня 2014 р. заходами миротворчої місії УПЦ та волонтерської групи «Патріот» були звільнені два молодші сержанти – мешканці Волинської області²⁴.

Крім того, Українська Православна Церква (КП), як повідомив Патріарх Київський Філарет, «пожертвувала на потреби армії близько двох мільйонів гривень. Церква купувала військовим бронезилети, обмундирування, техніку, продукти.

Ще одним свідченням єдності української церкви – з українською армією стало знаходження єпископів і духовенства УПЦ у військових частинах, що служать в АТО, і моляться разом з офіцерами і солдатами, підіймають

їхній бойовий дух.

Таким чином, благодійна робота Церкви в 1914-му і в 2014 році має схожі напрямки. Виключення складає, можливо, тільки робота зі звільнення військовополонених. Її якість, напрямки та результативність, як і раніше, залежать від ініціативи та подвижництва духовенства.

Але не можна не відзначити і те, що робота Церкви в даному напрямку сьогодні має відмінності від 1914 р., навіть новий зміст та значення.

По-перше, не можна не зазначити, що в 2014 році громадськість випередила Церкву. Суспільство проявило більшу активність, виявилось більш свідомим, відповідальним, жертовним, оперативним. У скрутні часи українці об'єдналися в громадські організації для виконання безкорисливої праці, що сповнена християнського духу. Тільки в листопаді–грудні 2014 р. були створені 211 організацій, які, за даними INTERNET, є «перевіреними організаціями та волонтерами»²⁵, що надавали невідкладну допомогу і армії, і постраждалим від воєнних дій в зоні АТО.

Крім того, існують фактори, що заважають великій справі. А саме відсутність внутрішнього проукраїнського консенсусу та узгодженості церков (навіть в напрямках благодійної роботи). Як ніколи актуальним постає питання, чи зможе церква подолати розкол та стати консолідуючим чинником для українців. Чи зможе УПЦ МП нарешті визначити свою ідентичність та повернути довіру народу²⁶. Чи закінчиться процес інституціоналізації православних конфесій набуттям повної автокефалії та утворенням єдиної Помісної Української Церкви.

¹ Поляруш С. І. Становлення й діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775-1918 рр.) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. / С. І. Поляруш. – К., 1996. – 20 с.

² Донік О. М. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим і цивільному населенню в Україні в роки I світової війни (1914–1918рр) / О. М. Донік. // Проблеми історії України XIX – на поч. XX ст. : Зб. наук. праць / Ін-т історії НАН України. – 2002. – Вип. IV. – С. 155–182.

³ Степаненко А. В. Благодійність Православної Церкви в Україні в період Першої мирової війни / А. В. Степаненко. // Проблеми історії України XIX на поч. XX ст. : Зб. наук. праць / Ін-т історії НАН України. – К., 2002, Вип. IV. – С. 133–154.

⁴ Івасішина О. В. Церковна благодійність в Харківській єпархії в XIX столітті // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. праць молодих учених / О. В. Івасішина. – Харків, 1998. – С. 83–85.

⁵ Кравченко О. В. Благодійна діяльність Православної Церкви в Харківській єпархії (1799–1917 рр.) : Автореф. дис...канд. іст. наук / О. В. Кравченко. – Х., 2003. – 20 с.

⁶ Горкуша О. Народжена на Майдані – громадянська церква України [Електронний

- ресурс] / Оксана Горкуша, Людмила Филипович. – Режим доступу: http://risu.org.ua/index/studios/studies_of_religions/56419.
- 7 Катеринославские епархиальные ведомости. – Екатеринослав, 1913. – № 27. – С. 938–940.
- 8 Степаненко А. В. Благотворительность Православной Церкви в Украине... – С. 133–154.
- 9 Катеринославские епархиальные ведомости. – Екатеринослав, 1916. – № 31. – С. 448.
- 10 Там само.
- 11 Там само. – № 19. – С. 391–397.
- 12 Там само.
- 13 Степаненко А. В. Благотворительность Православной Церкви в Украине... – С. 133–154.
- 14 Катеринославские епархиальные ведомости. – Екатеринослав, 1916. – № 21. – С. 424.
- 15 Там само. – 1916. – № 19. – С. 391–397.
- 16 Там само. – № 1. – С. 106–109.
- 17 Там само. – № 10. – С. 11–15.
- 18 Теодорович Н. Стан православної синодальної церкви в Україні в 1917 році: Довідковий матеріал / Н. Теодорович. // Український збірник: Книга 15. – Мюнхен, 1959. – С. 106–118.
- 19 Степаненко А. В. Благотворительность Православной Церкви в Украине... – С. 133–154.
- 20 2014 – рік зламу, змін та єднання перед загрозою. Підсумки релігійних лідерів та спікерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/>
- 21 Горкуша О. Народжена на Майдані – громадянська церква України...
- 22 Черенков М. «Велике повернення»? Християнський фактор у подіях року, що минає. [Електронний ресурс]. / М. Черенков. – Режим доступу: http://risu.org.ua/index/expert_thought/authors_columns/mcherenkov_column/58624/
- 23 Звіт Керуючого справами УПЦ за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mitropolia.kiev.ua/zvit-keruyuchogo-spravami-upc-za-2014-rik/>
- 24 Прес служба УПЦ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.church.ua/>
- 25 <http://4armi.com.ua/volonter>.
- 26 Горкуша О. Народжена на Майдані – громадянська церква України...